

ЛОГІКА І АРГУМЕНТАЦІЯ В ПРАВІ

*Войтенко Д. О.,
асистент кафедри логіки Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків*

Доведення в юридичній практиці

Навіть професійні логіки і математики, не говорячи вже про інших фахівців, не приділяють доведенням стільки часу і сил, як юристи. Без усякого перебільшення можна стверджувати, що доказова техніка – основна зброя юриста. В теоріях цивільного і кримінального процесу ключова роль належить концепціям відповідних форм судового доведення. Хоча в основі цих концепцій лежить логічна структура доведень, слід мати на увазі, що реальне життя з його труднощами, конфліктами, аномаліями не зводиться до чистої логіки. Тому в теоріях судового доведення значна увага приділяється юридичним нормам, що регламентують процес доведення, характер доказів, джерел і способів їхнього одержання, їхньої оцінки з позицій юридичної відносності й допустимості і т. ін. На відміну від добре погоджених між собою положень логіко-математичних і природничо-наукових теорій, до яких висувається технічно реальна вимога повноти, законодавчі системи принципово не можуть бути повними, оскільки, по-перше, належать до соціальної реальності, що швидко змінюється; по-друге, не можуть бути в якийсь проміжок часу цілком замінені навіть найдосконалішою системою законів, якої до того ж просто не може бути – те, що видається досконалим сьогодні, вже післязавтра, якщо не завтра, напевно вважатиметься недосконалим. Тому так часто зустрічаються прогалини і суперечності в чинному законодавстві. В умінні орієнтуватися в цьому дискомфортному нормативному полі насамперед полягає специфіка юридичного обґрунтування порівняно з усіма іншими науками, які взагалі не мають закріплених у юридичному законі процедурних правил обґрунтування (за винятком, мабуть, авторського права на твори науки, техніки і літератури з відповідним оформленням патентів на винаходи або свідоцтв про право на публікацію і тиражування).

На відміну від формальних теорій доведень у металогіці і метаматематиці як дисциплін, що динамічно і навіть революційно розвиваються і включають на

сьогоднішній день десятки, якщо не сотні, різноманітних систем виводу, юридична теорія доказів відрізняється, так сказати, «принциповим консерватизмом» з орієнтацією на традиційну аристотелівську логіку. Справа тут навіть не в тому, що юристи у своїй абсолютній більшості (і в нас, і за рубежом) не знають сучасної логіки та її можливостей, а в тому, що юристам доводиться поводитися з випадками, в яких *ad hoc* доводиться одночасно враховувати не тільки логічну складову аргументації, а й безліч інших, названих вище і не названих аспектів обґрунтування, які у своєму конкретному ансамблі принципово не зводяться до якоїсь однієї логічної моделі. Як показав В. Д. Титов, саме на схеми судового доведення орієнтувався Аристотель при створенні своїх логічних теорій, так що не дивно, що безліч сучасних «чистих» логічних теорій виявляються непридатними до сфери права. У «чистій» логіці припустимо і навіть бажано будувати нові системи на комбінаціях різних принципів (наприклад, логіки без принципу виключеного третього або без принципу суперечності, з ослабленими операціями заперечення, з екзотичними операціями, що не мають аналогів у природній мові, і т. ін.). Такі логіки є не тільки інтелектуальними вправами або іграми, як ще не дуже давно вважалося, – у наші дні вони нерідко знаходять різноманітні практичні застосування в програмуванні при вирішенні суто технологічних завдань. Більш того, вони цілком доречні навіть при моделюванні процесів прийняття судових рішень у теорії «штучного інтелекту» з метою відповідного програмування обчислювальних машин.

На відміну від відносно спокійної і безсторонньої обстановки, в якій здійснюються математичні і логічні докази, фінансово-економічні, інженерно-технічні обґрунтування, у сесійному залі парламенту й судовому залі зіштовхуються життєво важливі і нерідко антагоністичні інтереси. Вони викликають до життя безліч додаткових чинників, що істотно впливають на процес доведення. Крім власне логічних і юридичних, це психологічні, моральні, економічні, політичні, а іноді навіть естетичні чинники. Хоча відповідні види аргументів *ad homini*, так само як і їхні екстраполяції *ad utili*, *ad publicum* вважаються неприпустимими з суто логічної точки зору, вони можуть, а часто навіть обов'язково повинні враховуватися як при обґрунтуванні законів, так і при розгляді реальних судових справ.

Процес судового доведення внаслідок його змагальності має принципово нелінійний і немонотонний характер. Так, у логіці і математиці доведення здійснюється одним пропонентом, що дотримується якоїсь однієї лінії аргументації й у принципі не обмежений часом і ресурсами (наприклад, сформульована ще в XVII столітті теорема Ферма залишається недоведеною донині). У судовому (і парламентському) процесі ми фактично маємо справу як мінімум із трьома лініями доведень – у цивільному процесі це лінії доведень позивача і відповідача плюс лінія, прийнята судом; у кримінальному процесі це лінія обвинувачення, лінія захисту і лінія суду. Суд може цілком погодитися з аргументами однієї із сторін, частково погодитися з окремими аргументами кожної сторони й обрати комбіновану лінію аргументації, нарешті, не погодитися з аргументами жодної із сторін, вирішивши справу за власним

розсудом або повернувши її на додаткове вивчення. У разі апеляції до суду вищої інстанції останній може обрати нову лінію доведення тощо. У цьому і полягає нелінійність і немонотонність судових доведень. У принципі передбачається, що кожна із сторін сумлінно організує свою аргументацію, припускаючи її достатньою для обґрунтування своєї позиції. Однак при порівнянні аргументів у залі суду навіть найбільш струнка аргументація може виявитися недостатньою і незадовільною як через різну доказову силу аргументів, що надаються сторонами, так і через можливість відкриття раніше невідомих обставин справи. Приблизно з тією ж у значенневому відношенні, хоча і ще більш складною відносно структури ситуацією ми стикаємося й у випадках обґрунтування законопроектів.

Специфіка обґрунтування в праві порівняно з природничими і технічними науками полягає в принциповій обмеженості можливостей експериментування сферою криміналістичних слідчих експериментів. У природничих, технічних і навіть у медичних науках експеримент як засіб обґрунтування часто, а іноді й обов'язково, має своїм завданням дослідження критичних умов існування досліджуваного об'єкта (машини, будівельні конструкції, малоцінні біологічні об'єкти піддаються випробуванням на руйнування або виживання). Усе це абсолютно неприпустимо в правовій сфері, хоча інші соціальні науки, особливо політичні й економічні, часто апелюють саме до експериментів. На прикладах будівництва соціалізму в СРСР, політичних і економічних реформ на пострадянському просторі добре відомо, чим закінчуються подібні експерименти над суспільством. Однак можливість для експериментування у правознавстві є – замість натурних експериментів природничих наук філософія права надає можливість уявного експериментування. Як справедливо відзначав В. В. Шкода, Платон у «Державі», Т. Гоббс у «Левіафані», Д. Ролз у «Теорії справедливості» при виявленні підстав права, що розуміється в широкому сенсі, зайняті саме уявним експериментуванням. Раціональна, логічно коректна критика цих уявних експериментів за допомогою виведення наслідків, що розходяться з реаліями життя, і подальше вдосконалення ідеальних моделей права, що кладуться в підставу реформаторських проектів, є надійний засіб прийняття уявних експериментів як засобу обґрунтування в праві.

Нарешті, порівняно з іншими гуманітарними науками обґрунтування в праві відрізняється як у плані прийнятих методологій обґрунтування, так і особливо в плані його соціального резонансу. Помилки в обґрунтуванні тих або інших положень у галузі історії, мовознавства, етнографії або прикладної соціології можуть, звичайно, викликати небажані соціальні ефекти, але їхній масштаб дуже малий порівняно з помилками обґрунтування правової доктрини, законодавства і судової практики.